

Γεωγραφίες

Αρ. 29 (2017)

Γεωγραφίες, Τεύχος 29, 2017

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ

-

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ-ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕΤΑΞΥ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΜΕ ΑΞΟΝΑ ΤΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Ειρήνη Μίχα¹

Τις τελευταίες δεκαετίες, στη διεθνή βιβλιογραφία, τόσο από τον κλάδο της γεωγραφίας όσο και της παιδαγωγικής, αναπτύσσεται ένα έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον γύρω από τον θεματικό άξονα «χώρος και παιδί» με ποικίλες εστιάσεις στις χωρο-κοινωνικές παραμέτρους της παιδικής ηλικίας καθώς και στην ανάδειξη της σημασίας του χώρου στην εκπαιδευτική διαδικασία (βλ. μεταξύ άλλων Holloway & Valentine 2000, Gruenewald 2003). Στη χώρα μας ωστόσο η συζήτηση γύρω από τις γεωγραφίες των παιδιών είναι ακόμα στην αφετηρία της, ενώ στο επίσημο πρόγραμμα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, τα ζητήματα του χώρου διδάσκονται αποσπασματικά, ενταγμένα σε άλλα μαθήματα ή υπό το πρίσμα μιας παραδοσιακής, εθνοκεντρικής γεωγραφίας με νοσταλγικές αναφορές στο παρελθόν, έμφυλες ιεραρχήσεις και διατυπώσεις ενός ξεπερασμένου διδακτισμού. Στο σύντομο αυτό κείμενο συνοψίζεται η προσπάθεια, μιας τριετούς συνεργασίας, να διερευνηθεί η δυνατότητα χωρικής εστίασης στην ελληνική εκπαίδευση, επισημαίνοντας ταυτόχρονα τον καθοριστικό ρόλο των παιδιών στην ανάπτυξη σχέσεων και δικτύων στην καθημερινή ζωή ενός τόπου, όπως και τη σημασία της αντί-

ληψής τους στις προσεγγίσεις μας για την κατανόηση της πόλης¹.

οι γειτονίες μας: προσεγγίσεις μέσα από τέσσερις (εκπαιδευτικούς) διαλόγους

Το ακαδημαϊκό έτος 2011-12, στο πλαίσιο του μαθήματος «Πολεοδομικός και Αστικός Σχεδιασμός», υποχρεωτικό μάθημα στο 7ο εξάμηνο σπουδών της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, οι φοιτητές και οι φοιτήτριες κλήθηκαν να επεξεργαστούν τα σύνθετα ζητήματα στέγασης στο κέντρο της πόλης, εστιάζοντας στην περιοχή της Πλατείας Βάθης-Αγίου Παύλου. Την επόμενη χρονιά, στο 51ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών, που βρίσκεται στην καρδιά της περιοχής, οι εκπαιδευτικοί Ελένη Ζάχου και Έλενα Ακύλα ξεκίνησαν με τη Β' τάξη ένα διετές πρόγραμμα της Περιβαλλοντικής Αγωγής Α' Δ/σης ΠΕ Αθηνών, με θέμα «Η γειτονιά μας». Το κοινό πεδίο μελέτης αποτέλεσε την αφετηρία μιας ιδιαίτερης συνεργασίας, η οποία στη συνέχεια εμπλουτίστηκε με τη συμμετοχή του 2ου Δημοτικού Σχολείου της Μαγούλας και του Ιστορικού Αρχείου της Εθνικής Τράπεζας (ΙΑ/ΕΤΕ). Τα παιδιά των σχολείων προσέγγισαν τη γειτονιά τους μέσα από βιβλία, χάρτες, περιπάτους και συζητή-

Επικήκουρη Καθηγήτρια ΕΜΠ
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Τομέας
Πολεοδομίας και Χωροταξίας
imicha@arch.ntua.gr και
emi198@yahoo.com

σεις με κατοίκους και εργαζόμενους, ενώ στη συνομιλία τους με φοιτητές/τριες της Σχολής Αρχιτεκτόνων αντάλλαξαν εμπειρίες, σκέψεις για την ανακατασκευή και χρήση κενών διαμερισμάτων για τη φιλοξενία αστέγων, σχέδια και φωτογραφικό υλικό, αλλά και μεθοδολογικά εργαλεία και τεχνικές αναπαράστασης.

Η πρώτη χρονιά ολοκληρώθηκε με την έκθεση «Ανάμεσα σε δύο πλατείες: Βάθης – Αγίου Παύλου, μια ξεχωριστή τεκμηρίωση», που οργάνωσαν τα παιδιά με τις δασκάλες τους στο σχολείο (εικόνα 1). Η έκθεση παρουσιάστηκε επίσης, μετά το τέλος του διετούς προγράμματος, στη Βίλα Διαμαντοπούλου, στο πλαίσιο του φεστιβάλ «Το μικρό Παρίσι των Αθηνών» (10-19/10/2014)².

Την επόμενη χρονιά, οι αλλαγές στις οργανικές θέσεις των εκπαιδευτικών οδήγησαν σε μια πρακτικά δύσκολη, αλλά πολλαπλά ενδιαφέρουσα συνάντηση μεταξύ δυο απομακρυσμένων σχολείων σε γειτονιές με έντονες διαφοροποιήσεις, αλλά και δυο τάξεων με διαφορετική κοινωνικά και πολιτισμικά σύνθεση. Η συνεργασία με το ΙΑ/ΕΤΕ έφερε τα παιδιά σε επαφή με ένα πλούσιο υλικό από παλιές φωτογραφίες της Αθήνας, τις οποίες επεξεργάστηκαν, ενώ η τελική έκθεση του προγράμματος, «Οι γειτονιές μας: προσεγγίζοντας τον ίδιο χώρο μέσα από τέσσερις διαλόγους», φιλοξενήθηκε στους χώρους του, όπου πραγματοποιήθηκαν και δυο εκπαιδευτικά εργαστήρια στα οποία συμμετείχαν παιδιά από διάφορες γειτονιές της πόλης (2-15/6/2014) (εικόνα 2). Ο κατάλογος της έκθεσης, πλαισιωμένος με κείμενα που επιχειρούν την αποτίμηση του προγράμματος, εκδόθηκε σε περιορισμένα αντίτυπα τον Μάιο 2017. Επίσης, το Μάρτιο 2015, τα αποτελέσματα αυτής της συνεργασίας παρουσιάστηκαν σε ημερίδα του Δικτύου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και Πολιτιστικών Θεμάτων «Το

Βλέμμα στην πόλη»³, του οποίου έκτοτε αποτελεί μέλος ο Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ.

διαδρομές: κάτι από αλλού, κάτι από παντού

Ομάδα εργασίας:

Μεχμέτ Αλήτσιο, Άννα Δάμου, Άννα Καφέ, Άντζελα Μιάλι, Αχμέτ Μουχαμμέδ, Αλεξ Ντένις, Αριέλα Τζαΐα, Γιάννης Τοσουίνι, Έλις Χότζα (μαθητές και μαθήτριες της Ε' τάξης του 64ου Δημοτικού Σχολείου Αθηνών),

Ελένη Ζάχου, εκπαιδευτικός στο 64ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών,

Έλενα Ακύλα, Εικαστικός-εκπαιδευτικός, Ειρήνη Μίχα, Επικουρη καθηγήτρια στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ,

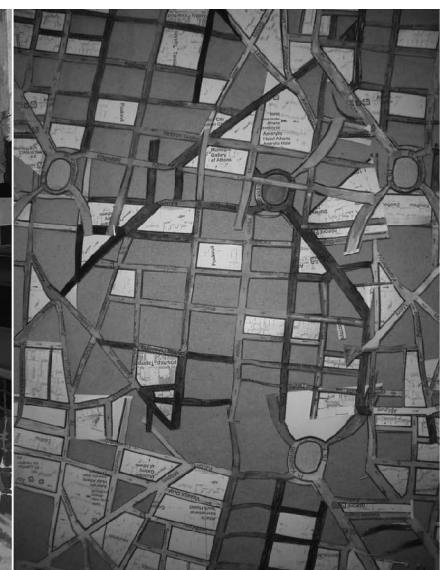
Συνεργάστηκε επίσης ο Νίκος Μαγουλιώτης, αρχιτέκτων, απόφοιτος ΕΜΠ, και ο Ηλίας Λιαράκος, μαθητής της Β' τάξης του Δημοτικού Σχολείου Φιλοθέης.

Τη σχολική χρονιά 2015-16, στο πλαίσιο του προγράμματος Περιβαλλοντικής Αγωγής Α' Δ/σης ΠΕ Αθηνών, με θέμα «Οι αφηγήσεις της γειτονιάς μου», δουλέψαμε με την Ε' τάξη του Ολοήμερου Τμήματος του 64ου Δη-

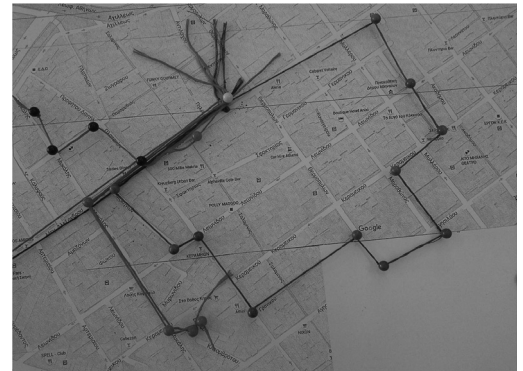
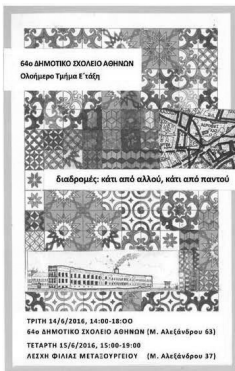
μοτικού Σχολείου Αθηνών στην κεντρική συνοικία Μεταξουργείο-Κεραμεικός. Με τα παιδιά συζητήσαμε και οργανώσαμε τόσο τις θεματικές διερεύνησης του προγράμματος, όσο και τις ενότητες της τελικής έκθεσης-παρουσίασης. Πρότασή τους ήταν και ο τίτλος «Διαδρομές: κάτι από αλλού, κάτι από παντού», που συμπυκνώνει

Εικόνα 1: προτάσεις για το εσωτερικό των εγκαταλελειμμένων σπιτιών, Β' τάξης 51ου δημοτικού σχολείου Αθηνών από το πρόγραμμα «Ανάμεσα σε δύο πλατείες: Βάθης – Αγίου Παύλου, μια ξεχωριστή τεκμηρίωση».

Εικόνα 2: από την έκθεση στο ΙΑ/ΕΤΕ, «Οι γειτονιές μας: προσεγγίζοντας τον ίδιο χώρο μέσα από τέσσερις διαλόγους».

Εικόνα 3: από την έκθεση στο 64ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών, «Διαδρομές: κάτι από αλλού, κάτι από παντού».

Εικόνα 4: Διαδρομές από το σπίτι στο σχολείο, Ε' τάξη ολόημερου 64ου δημοτικού σχολείου Αθηνών.

Εικόνα 5: Γκάζι-Κεραμεικός-Μεταξουργείο μέσα από προφορικές αφηγήσεις, Ε' τάξη ολόημερου 64ου δημοτικού σχολείου Αθηνών

εύστοχα τη διαδρομή αυτής της συνεργασίας (εικόνα 3).

Το πρόγραμμα εξελίχθηκε σε μια ιστορική περιοχή της Αθήνας με έντονο παραγωγικό χαρακτήρα, ο οποίος μεταλλάχθηκε ριζικά στις αρχές του 21ου αιώνα. Σήμερα στη συνοικία του Μεταξουργείου-Κεραμεικού είναι ορατά τόσο τα σημάδια της κρίσης όσο και τα σημάδια από τις διαδικασίες εξευγενισμού και τουριστικής ανάπτυξης της αμέσως προη-

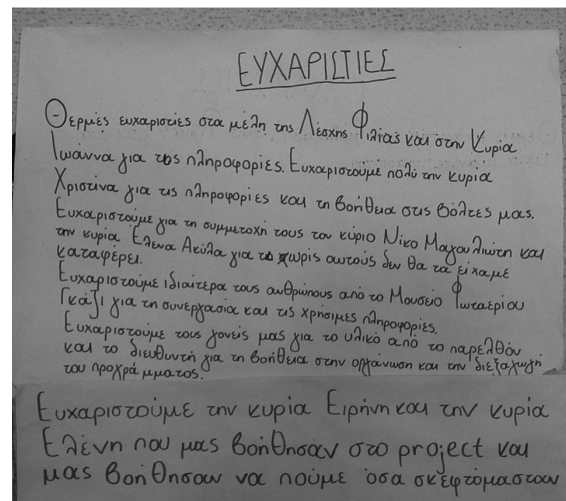
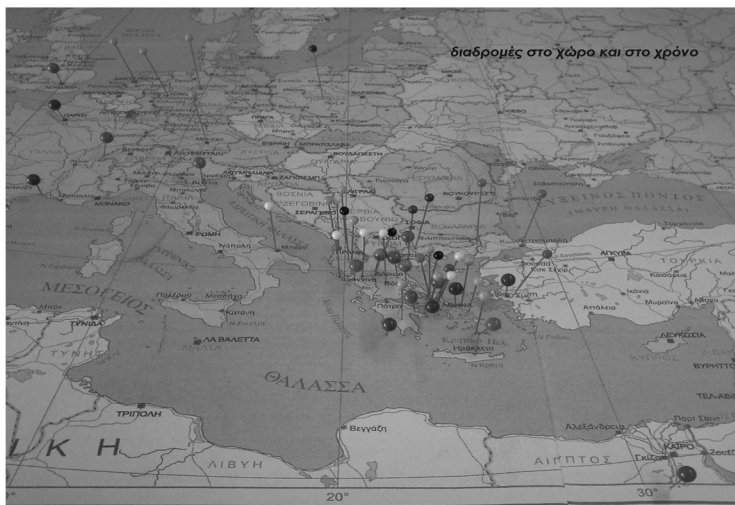
γούμενης περιόδου. Σκοπός μας ήταν να μελετήσουμε με τα παιδιά τη γειτονιά του σχολείου εστιάζοντας στις προσωπικές τους ιστορίες, σκέψεις, επινοήσεις και ρουτίνες. Να συνδέσουμε τα μαθήματα κορμού (γλώσσα, μαθηματικά, γεωγραφία, ιστορία) με τον καθημερινό χώρο των παιδιών, να αναζητήσουμε τους τρόπους με τους οποίους προσλαμβάνουν, συνδυάζουν, μετασχηματίζουν ή απωθούν τις ποικίλες αντιδράσεις που η πόλη ασκεί στην καθημερινότητά τους, και να διερευνήσουμε συνδέσεις των εμπειριών αυτών με χώρους ευρύτερης κλίμακας (εικόνα 4).

Ο χωρο-κοινωνικός μικρόκοσμος του σχολείου και της γειτονιάς αποτέλεσε το πεδίο μελέτης μιας διερευνητικής διαδικασίας, της οποίας οι στόχοι διαμορφώνονταν στην πορεία, καθώς βασικός μας σκοπός ήταν περισσότερο η ίδια η διαδικασία. Έτσι οι αρχικές υποθέσεις επαναδιατυπώθηκαν αρκετές φορές, ενώ το πλάνο προσαρμοζόταν με βάση πρακτικά ζητήματα (γιορτές στο σχολείο, δικές μας υποχρεώσεις), αλλά και προκλήσεις, όπως η πρόσκληση από τη Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Α' Αθήνας να συμμετέχουμε στη συλλογή προφορικών μαρτυριών για το Εργοστάσιο Φωταερίου της Αθήνας και σημερινό βιομηχανικό μουσείο, στα σύνορα της γειτονιάς του σχολείου. Τα

παιδιά πραγματοποίησαν συνεντεύξεις με ηλικιωμένους/ες από τη Λέσχη Φιλίας της περιοχής καθώς και από δυο εργαζόμενες στο σχολείο, παλιές κατοίκους του Μεταξουργείου. Το υλικό από τις συνεντεύξεις παρουσιάστηκε σε έκθεση στο Βιομηχανικό Μουσείο Φωταερίου⁴, ενώ τα αποτελέσματα της συνολικής διαδικασίας εκτέθηκαν στο τέλος της σχολικής χρονιάς στο προαύλιο του σχολείου και στη Λέσχη Φιλίας Μεταξουργείου (εικόνα 5). Το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς, υλικό της έκθεσης φιλοξενήθηκε και στη Βραδιά του Ερευνητή στο ΕΜΠ.

ορισμένες σκέψεις εκτιμώντας αυτό το πρώτο ξεκίνημα

Η συμμετοχή του Πολυτεχνείου σε προγράμματα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης προκλήθηκε αρχικά από μια ευτυχή σύμπτωση κοινού πεδίου μελέτης και κυρίως κοινής οπτικής και διάθεσης μεταξύ των δυο διδακτικών ομάδων. Στο Μεταξουργείο επιχειρήσαμε να συνεχίσουμε αυτή τη συνεργασία και από την πλευρά μου, η επιθυμία ήταν η εντονότερη παρουσία στην τάξη. Η διαδικασία ξεκίνησε σαν πείραμα και όσο αυξανόταν το ενδιαφέρον των παιδιών, τόσο πιο εντατικές γινόντουσαν και οι συναντήσεις μας. Η άτυπη αυτή εμπλοκή προσφέ-

Εικόνα 6: Διαδρομές μέσα στο χρόνο και το χώρο. Η ομάδα εργασίας σημειώνει τις προσωπικές και οικογενειακές διαδρομές με τέρμα ή στάση τη γειτονιά του 64ου δημοτικού σχολείου. Ένας άδειος χάρτης, κρεμασμένος δίπλα, προσκαλούσε τους επισκέπτες να σημειώσουν τη δική τους διαδρομή.

Εικόνα 7: από την έκθεση στο 64ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών, «Διαδρομές: κάτι από αλλού, κάτι από παντού».

ρει ένα βαθμό (ερευνητικής) ελευθερίας. Έχει όμως και τα όριά της – μολοντί και στις δυο περιπτώσεις υπήρχε ιδιαίτερα ευνοϊκή διάθεση από τις διοικήσεις των σχολείων. Η αναγκαστική ανάπτυξη του προγράμματος στις ώρες του ολοήμερου προγράμματος περιόριζε ασφυκτικά το χρονοδιάγραμμα. Ακόμα, η αδυναμία πολλών παιδιών να συμμετέχουν μέχρι το τέλος στο πρόγραμμα, ή να μας ακολουθούν στις εξωτερικές δράσεις, είναι ορισμένα παραδείγματα που μαρτυρούν τις αδυναμίες της ανυπαρξίας ενός καθορισμένου ερευνητικού ή διδακτικού πλαισίου. Επίσης ο αρχικός μας στόχος ήταν η τελική έκθεση να παρουσιαστεί από τα παιδιά στο Πολυτεχνείο, αλλά η αδυναμία μετακίνησης (δυσκολίες στην εξασφάλιση της έγκρισης των γονέων, στενά χρονικά και οικονομικά πλαίσια) άφησε μια ανοικτή υπόσχεση για το μέλλον. Ωστόσο, με μια πιο θετική ματιά, μπορεί να αναγνωρίσει κανείς ότι οι δυσκολίες βοήθησαν να γίνει ορατή η συνθετικότητα των προβλημάτων. Εξάλλου, όπως επισημαίνει η

Noora Pyry (2014:12), θα ήταν σκόπιμο η εκπαίδευση, αντί να επιδιώκει την κατάκτηση της γνώσης (και της ζωής) σε απλουστευτικές κατηγορίες, να προβληματίζει, προβάλλοντας τον κόσμο πιο σύνθετο – με τα λόγια της Doreen Massey (2006:51), αν θέλουμε να δώσουμε τη δυνατότητα στα παιδιά να αναπτύξουν τα δικά τους μονοπάτια κατανόησης του κόσμου, είναι πιο χρήσιμο να σκεφτόμαστε το χώρο *σχεσιακά*, ως σύνθετο, πολύπλοκο και δυναμικό πλέγμα από εσωτερικά διαφοροποιημένους *τόπους συνάντησης*.

Μέσα από τα προγράμματα τα παιδιά εξοικειώθηκαν με τη γειτονιά του σχολείου, έμαθαν πληροφορίες για την ιστορία της και ενίσχυσαν τους δεσμούς μαζί της. Όμως το μεγαλύτερο κέρδος είναι ότι συνειδητοποίησαν πως οι καθημερινές τους πρακτικές και ιστορίες έχουν σημασία (Brockmann 2016:157), ότι μπορούν να τους προβληματίζουν, να ανησυχούν, να ενθουσιάζονται και, κυρίως, να εκφράζουν τη γνώμη τους.

Για να γεφυρωθεί η παιδαγωγική της πρωτοβάθμιας και της τριτοβάθ-

μιας εκπαίδευσης χρειάστηκε να διευρύνουμε και να εμπλουτίσουμε το ερευνητικό μας πλαίσιο θεωρητικά και μεθοδολογικά. Η συνεργασία με τα παιδιά φανέρωνε όμως και άλλες διαδρομές, αναδεικνύοντας σε κάθε βήμα τις δυσκολίες που αντιμετωπίζαμε επιδιώκοντας να αναπτύξουμε μια συνειδητή απόσταση από τις επικρατούσες νοηματοδοτήσεις και τους τρόπους αντίληψης που καθορίζουν τη ματιά μας. Οι αφηγήσεις των παιδιών δεν ταιριάζουν πάντα στους τυπικούς τρόπους με τους οποίους νοούμε και αντιμετωπίζουμε την παιδική ηλικία, ανατρέπουν τις γραμμικές αναγνώσεις της ηλικιακής ανάπτυξης και της «διαφοράς». Συχνά επίσης αναπροσδιορίζουν τόσο τις επικρατέστερες αρχές της παιδαγωγικής όσο και της πολεοδομικής θεωρίας. Στις γειτονίες της Αθήνας, η συνομιλία με τους μαθητές και τις μαθήτριες του δημοτικού σχολείου έφερε στην επιφάνεια ανασφάλειες, εδραιωμένες αντιλήψεις, το δισταγμό των παιδιών να μιλήσουν για τις σκληρές όψεις της κρίσης. Μας αποκάλυψε όμως και καθημερινές πρακτικές οι-

κειοποίησης του χώρου, λαθραίους τρόπους «κατοίκησης» και εναλλακτικές νοσηματοδοτήσεις. Μέσα από τα μάτια των παιδιών γνωρίσαμε διαφορετικά τις γειτονίες τους. Προσωπικά έμαθα να διαβάζω πίσω από τα ποσοστά της στατιστικής υπηρεσίας για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς της Αθήνας και να διακρίνω τις ιδιαίτερες τους διαδρομές και ιστορίες (εικόνα 6). Κυρίως όμως επιβεβαιώθηκε η ανάγκη «ο χώρος» να ενταχθεί στο επίσημο πρόγραμμα του σχολείου αναγνωρίζοντας το ρόλο των παιδιών στη διαμόρφωση του τόπου τους και στην ανάπτυξη της χωρο-κοινωνικής τους ταυτότητα. Το δικαίωμα τους στην πόλη εξαρτάται από το πόσο πρόθυμοι/ες είμαστε να τους προσφέρουμε αρκετό χώρο και χρόνο για να διηγηθούν τις δικές τους ιστορίες. Το επισήμαναν τα ίδια με τις ευχαριστίες τους στο τελευταίο πανό της έκθεσης: «ευχαριστούμε που μας βοηθήσατε να πούμε αυτό που σκεφτόμαστε» (εικόνα 7) – και εμείς ευχαριστούμε που μας υποδείξατε την ανάγκη να σκεφτόμαστε διαφορετικά.

Σημειώσεις

1. Αναλυτικά το υλικό από τα προγράμματα και τα ονόματα όσων συνεργάστηκαν, σε τρεις διαφορετικές ιστοσελίδες στο <https://elenakyla.wordpress.com>: 2012-2013 Ανάμεσα σε δύο πλατείες: Βάθης – Αγίου Παύλου, 2013-2014 Τέσσερις διάλογοι: Πλατεία Βάθης – Μαγούλα, ένας δρόμος μας ενώνει, και 2015-2016 Διαδρομές: κάτι από αλλού, κάτι από παντού.

2. Βλ. και το σχετικό δημοσίευμα του Κοσμά Κέφαλου στην Αυγή, «Ο Φαβιέρος, ο εικαστικός διάλογος και το πεζοδρόμιο με τις σύριγγες» (18/10/2014), σελ. 21, διαθέσιμο και στο <http://www.avgi.gr/article/10813/4477414/o-phabieros-o-eikastikos-dialogos-kai-to-pezdromio-me-tis-syringes>

3 Βλ. <http://dipe-a-athin.att.sch.gr/index.php/genikes/124-imerida-tou-topikoy-diktyou-perivallontikis-ekpaidefsis-politistikon-thematon-vlemma-stin-poli> και <https://elenakyla.wordpress.com/2015->

4 Βλ. <http://dipe-a-athin.att.sch.gr/index.php/politistika-themata/27-2014-11-18-09-11-13/2014-11-18-09-28-52/2015-01-16-09-40-39/567-ekthesi-to-gazi-ena-politistiko-topio>

Βιβλιογραφικές αναφορές

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας & Εκ-

παιδευτικοί ΠΕ Αθηνών (2017), *Οι γειτονίες μας. Εκπαιδευτικές προσεγγίσεις μέσα από τέσσερις διαλόγους*, επιμέλεια και κείμενα: Έλενα Ακύλα, Ντίνα Βαΐου, Μαρία Δημοπούλου, Ελένη Ζάχου, Καλλιόπη Κύρδη, Μαρία Λεμπέση & Ειρήνη Μίχα, Αθήνα: ΙΑ/ΕΤΕ.

Brockmann Barbara (2016), “The story is only the start”, *Our Schools/Our Selves*, special section “Oral history education, political engagement and youth”, The Canadian Center for Policy Alternatives, 25(2), pp. 150-159.

Gruenewald, David. A. (2003), “The Best of Both Worlds: A Critical Pedagogy of Place”, *Educational Researcher*, 32(4):3-12.

Holloway Sarah L. & Valentine Gill (edit) (2000), *Children's Geographies: Playing, living, learning*, London & New York: Routledge.

Massey, Doreen (2006), “The geographical mind”, in Balderstone D. (ed.), *Secondary Geography Handbook*, Geographical Association, pp. 46-51.

Pyryry Noora (2014), “Learning with the city via enchantment photo-walks as creative encounters”, *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 37(1), London: Routledge, pp. 102-115.